

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Les produccions ceràmiques del País Basc durant l'època baixmedieval i moderna

Una aproximació arqueomètrica

Cristina Puig Barrachina

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Capítol 3

Justificació, objectius i hipòtesis de la recerca

3.1 Justificació

Els materials ceràmics són les restes materials més abundants recuperades en les intervencions arqueològiques. Es tracta d'objectes d'ús intensiu, relacionats amb activitats quotidianes i simbòliques, i a l'abast de tots els grups socials. Per tant, són materials d'una enorme importància ja que ens proporcionen una àmplia informació sobre les activitats quotidianes de les persones que les fabricaren i utilitzaren. No obstant, les restes ceràmiques procedents de contextos datats des dels últims segles de l'edat mitjana en endavant han restat durant molt de temps totalment desateses en l'àmbit la recerca arqueològica. Per aquest motiu, encara avui en dia a la major part de la península Ibèrica hi ha un coneixement molt parcial i fragmentari d'aquestes produccions ceràmiques. El coneixement arqueològic i arqueomètric sobre majòliques —ceràmiques de prestigi i símbol de la tecnologia colonial europea— produïdes en tallers de les Corones de Castella i Aragó durant el període baixmedieval i modern és encara fragmentari, però aquesta situació és molt més crítica en el cas de les ceràmiques vidrades i no vidrades.

En l'àmbit geogràfic del País Basc, tal com es desprèn del Capítol 2, durant els últims anys s'ha avançat considerablement en l'estudi arqueològic d'aquests materials, sobretot a partir d'una important i necessària tasca de documentació, classificació

tipològica (segons la morfologia de les peces, la funcionalitat o inclús segons determinats aspectes de la tècnica de fabricació), datació, comparació amb altres contextos, etc.

Des del punt de vista arqueomètric, però, els estudis d'aquests materials són pràcticament inexistents. Com s'ha esmentat anteriorment, als anys 90 del segle passat, arqueòlogues basques van analitzar un petit conjunt ceràmic procedent de dues intervencions arqueològiques a la zona de Vitoria-Gasteiz (Domínguez *et al.*, 2001a,b). L'inici de l'aplicació de tècniques d'anàlisi fisicoquímiques responia a les necessitats manifestades des d'un principi pels arqueòlegs bascos que es dedicaven a la ceramologia d'aquests períodes més recents, tal com escriu García Camino (1989) a finals de la dècada dels 80:

[...] desconocemos la ubicación de los centros productores que abastecieron a los asentamientos excavados y, por tanto, la procedencia de las materias primas empleadas en la fabricación de la muestra examinada. En este sentido creemos que es urgente la realización de análisis de la composición de las pastas, cuyos resultados, al ponerse en relación con la estructura geológica del entorno, podrán aportar indicios significativos sobre la cuestión.

O tal com apunta Gutiérrez González (1995) en referència a les escasses aportacions analítiques:

[...] a pesar del rigor en la metodología de excavación empleada, queda así una gran información oculta: procedencia de piezas y materia prima, caracterización de los lugares de producción y de sus productos, determinación de tecnología empleada (factura, cochura, técnicas decorativas), comercialización e incidencia económico-social.

Certament, és necessari realitzar estudis químics, mineralògics i/o petrogràfics i determinar les propietats físiques dels materials ceràmics per poder respondre a algunes de les preguntes plantejades des de l'arqueologia, les quals resulten bàsiques per a la posterior interpretació del registre arqueològic (Buxeda i Garrigós *et al.*,

2008). En ceràmica, els estudis arqueomètrics resulten imprescindibles tant a l'hora d'establir la provenença de les produccions com per conèixer certs aspectes de la tècnica utilitzada, ja que aquestes qüestions no poden ser determinades emprant simplement criteris d'anàlisi tradicionals, és a dir, a partir de la observació directa (macroscòpica) de l'objecte (Buxeda i Garrigós *et al.*, 1995).

Com a conseqüència del que s'acaba d'exposar, gran part de les característiques que defineixen les produccions ceràmiques basques baixmedievales i modernes resten indeterminades. D'una banda, es desconeixen les provenences de les ceràmiques recuperades en les diferents excavacions del País Basc. En aquest sentit, a més de la falta indiscutible d'estudis arqueomètrics, també hi ha influït el fet que l'existència i la ubicació dels centres productors no sigui coneguda a partir de les seves restes arqueològiques (forns, abocadors, etc.), sinó només mitjançant algunes fonts toponímiques, documents escrits i estudis etnogràfics. A nivell arqueològic, només s'ha arribat a documentar l'activitat de terrisseria mitjançant restes descontextualitzades, és a dir, ceràmiques amb errors de producció, eines de terrisser, etc., no associades a cap taller sinó a processos redeposicionals.

D'altra banda, es desconeixen també molts aspectes referents a la tècnica productiva d'aquests objectes ceràmics; entesa no únicament com la manufactura que implica només la transformació dels materials inicials, sinó com la recerca d'unes propietats que adequin el producte final al compliment de determinades funcions. És a dir, aspectes tècnics que fan possible que el producte final tingui les propietats adequades per complir, amb un òptim rendiment, la funció per la qual ha estat pensat, dissenyat i creat pel ceramista, com poden ser per exemple les propietats del material emprat i el disseny formal o estètic de l'objecte (Buxeda i Garrigós *et al.*, 2008; Schiffer i Skibo, 1997). Per tant, és necessari aplicar tècniques arqueomètriques per poder avaluar qüestions com el coneixement tècnic que tenien els terrissaires en aquest marc espaciotemporal, l'evolució de la tècnica en el període de transició entre el món medieval i modern, així com durant el transcurs de l'època moderna, o també la transmissió cultural de tradicions tècniques, com és el cas de la ceràmica vidriada d'origen islàmic. A més, les característiques de l'objecte final permeten establir també pautes de consum i, en menor mesura, l'estatus social dels

consumidors de determinades àrees geogràfiques.

Finalment cal destacar que, com a conseqüència de l'àmplia difusió de les ceràmiques mitjançant les xarxes colonials i comercials de la Corona de Castella i d'Aragó, aquests materials tenen un enorme potencial en l'estudi de les dinàmiques socioeconòmiques que afecten tant a la societat productora com al món colonial. Així doncs, es tracta d'un element de la cultura material idoni per aprofundir en aspectes relacionats amb els diferents processos d'interacció, influència i canvi cultural que es donaren en les societats en contacte. Una d'aquestes dinàmiques socioeconòmiques es centra en l'impacte que van tenir les produccions basques a la costa atlàntica del Canadà, a partir de la presència estacional de pescadors i baleners bascos des del segle XVI fins al XVIII. A més a més, el seu estudi també resulta essencial per comprendre aspectes relacionats amb la pertinença cultural dels assentaments europeus en aquesta zona d'Amèrica del Nord. Tot i que aquesta recerca es preveu dur a terme en un futur pròxim, per tal d'obtenir un adequat coneixement sobre la difusió dels productes ceràmics que utilitzaven els pescadors bascos que poblaren aquestes zones, resulta necessari analitzar prèviament de forma acurada els diferents centres productors, ja que sinó difícilment es podrà determinar l'origen basc d'aquests materials, establir la identitat nacional d'aquests grups o avaluar la influència que aquests productes i les seves tècniques de producció van tenir en l'activitat productiva de la població autòctona americana.

3.2 Objectius

Arran de les importants carències que s'acaben d'exposar sorgeix la present Tesi Doctoral, la qual té com a finalitat principal identificar i caracteritzar les produccions ceràmiques realitzades durant l'època baixmedieval i moderna (ss. XIV-XVIII) al País Basc.

El primer objectiu d'aquesta Tesi Doctoral és, doncs, identificar les diferents produccions ceràmiques presents en el registre arqueològic de diversos espais d'hàbitat i de culte i de poder (esglésies i castells), en definitiva, espais de consum d'aquestes materials ceràmics.

El segon objectiu és determinar la provenença de cada una d'aquestes produccions. És a dir, les zones del País Basc on seria possible que estiguessin ubicats els diferents tallers des d'on es van manufacturar i comercialitzar aquests productes, o bé, si es tracta d'importacions, altres àrees geogràfiques o tallers coneguts de la península. Així doncs, es vol contribuir a l'estudi històric tant dels centres productors (ubicació, importància econòmica d'aquesta activitat, etc.) com a la definició de les xarxes comercials locals i regionals.

El tercer objectiu és caracteritzar a nivell tècnic cada una d'aquestes produccions prèviament identificades. Es pretén conèixer la tècnica o tècniques emprades en cada una de les produccions identificades, les quals depenen de diversos factors, com poden ser el grau de desenvolupament tècnic o les tradicions culturals dels diversos grups socials en contacte. Tenint en compte aquests factors, es pretén contribuir a l'avaluació dels canvis ocorreguts en la tècnica ceràmica i esbrinar-ne els motius, ja siguin tècnics i utilitaris o bé de tipus cultural, social, ideològic o simbòlic.

L'últim objectiu plantejat és, a partir de tota la informació obtinguda, establir un marc de referència comparatiu, que faciliti la tasca d'identificació d'aquests productes ceràmics fora del País Basc: al nord-oest de la península Ibèrica i, especialment, a la costa atlàntica canadenca. Per tant, amb aquest estudi es vol contribuir també a la reconstrucció de les xarxes de difusió transatlàntiques de les produccions europees.

3.3 Hipòtesis

Fruit dels resultats obtinguts en anteriors treballs de recerca (veure Capítol 2), per la realització de la present Tesi Doctoral es parteix de la hipòtesi que durant l'edat baixmedieval i moderna existeix un nombre important de terrisseries i teuleries, repartides per les tres províncies basques (Àlaba, Biscaia i Guipúscoa), que manufacturen diferents tipus ceràmics. És a dir, es tracta d'un centre productor complex. Quant a la província de Guipúscoa, s'ha assumit la hipòtesi de l'absència o reduïda producció de vasos ceràmics durant aquest període històric (Sáenz de Urturi Rodríguez, 1992), fet que contrasta amb l'important nombre de teuleries documentades,

on només es fabricarien materials de construcció (teules, rajoles i maons) (Moraza Barea, 2013).

Hipotèticament parlant, en aquests tallers es manufacturen objectes ceràmics amb diferents funcionalitats (ceràmiques de taula, de cuina, d'emmagatzematge, materials de construcció, etc.) (Escribano-Ruiz, 2014b), excepte envasos ceràmics per al transport de mercaderies, les anomenades *botijas* (Ferrer, 2011). Cal destacar la hipòtesi que a partir del segle XVI augmenta la producció i el consum de ceràmiques de taula destinades a l'ús individual, mentre que a partir del segle XVII disminueix la producció d'olles i altres recipients utilitzats en la cocció d'aliments (Escribano-Ruiz, 2014b). Pel que fa a la producció de teules, en el transcurs d'aquests segles hi hauria també un augment considerable.

A més a més, durant l'etapa baixmedieval i moderna hi hauria un important canvi en les tècniques de producció, sobretot amb la introducció dels vidrats i amb la producció pròpia de majòliques, anteriorment importades d'altres tallers peninsulars (Escribano-Ruiz, 2014b). Tots aquests canvis en l'activitat terrissaire estarien relacionats amb canvis econòmics, socials i culturals, com per exemple, l'establiment de nous modals i normes a seguir a la taula, un nou model arquitectònic de construcció habitatges, l'augment i consolidació del poder de certes famílies aristocràtiques, etc.

Finalment, pel que fa al comerç, es parteix de la hipòtesi que la població basca d'aquest període comprava principalment ceràmiques locals, però també n'importava algunes, ja fos de regions properes (com per exemple La Rioja, Navarra i Cantàbria-Palència) o bé de tallers ubicats en zones més allunyades (com per exemple a la Meseta Nord, al sud de França, Muel, Barcelona, València, Manises, Talavera de la Reina o Sevilla, per posar alguns exemples) (Escribano-Ruiz, 2014b). En el cas de les *botijas*, aquestes provindriem de Sevilla i, en contraposició, les teules sempre serien locals. D'altra banda, els productes manufacturats en els hipotètics tallers del País Basc serien comercialitzats tant a nivell local com regional: entre les tres províncies basques i en altres zones properes, com Navarra o La Rioja (Martínez Glera, 1994; Escribano-Ruiz, 2014b). A més a més, aquests productes locals també serien utilitzats a la zona de la costa atlàntica del Canadà, és a dir, serien transportats fins

allà pels pescadors i baleners bascos que realitzaven anualment la travessia transatlàntica i s'establien en aquesta zona per dur a terme la seva empresa (Escribano Ruiz *et al.*, 2015).